Bohusläns museum
RAPPORT 2016:25

Säby-Hällene

Elkabel i Säby kile
Marinarkeologisk utredning
Stenkyrka socken, Tjörns kommun
Thomas Bergstrand

BOHUSLÄNS MUSEUM

Bohusläns museum
RAPPORT 2016:25

Säby-Hällene
Elkabel i Säby kile
Marinarkeologisk utredning
Stenkyrka socken, Tjörns kommun
Thomas Bergstrand

BOHUSLÄNS
MUSEUM

Bohusläns museum
Museigatan 1
Box 403
451 19 Uddevalla
tel 0522-65 65 00, fax 0522-126 73
www.bohuslansmuseum.se

ISSN 1650-3368
Författare Thomas Begstrand
Grafisk form, layout och teknisk redigering Lisa K Larsson
Omslagsbild Utredningsområdet Säby kile. Foto taget av T. Bergstrand.
Tryck Bording AB, Borås 2016
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket medgivande 90.8012

Innehåll

Sammanfattning 6
Bakgrund 6
Landskapsbild 6
- Natur och topografi 6
- Fornlämningar 6
- Historiskt källmaterial 6

Metod 9
Resultat 9
Slutsatser samt åtgärdsförslag 11
Referenser 12
Tekniska och administrativa uppgifter 13
Bilagor 14

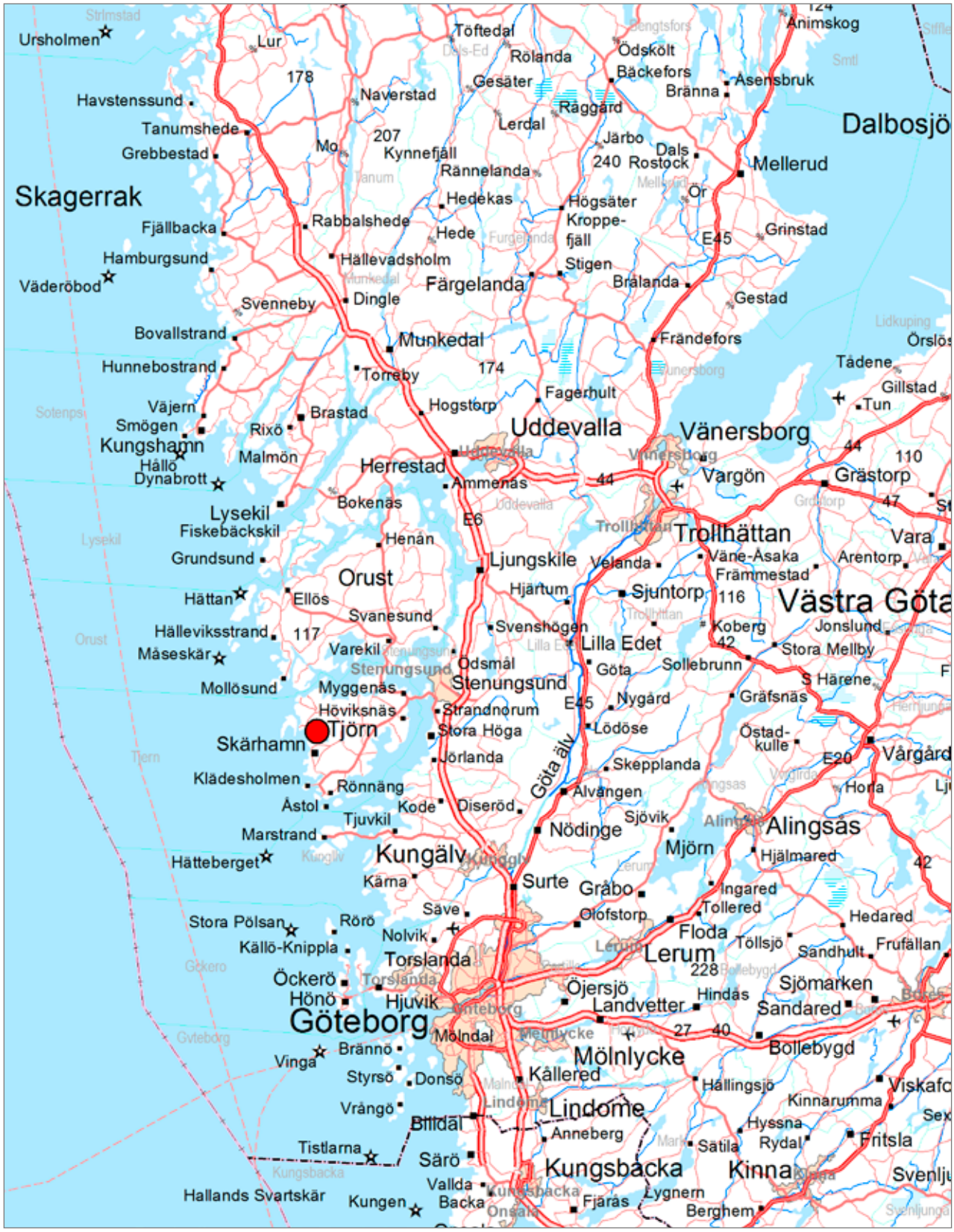

Figur 1. Utsnitt ur Sverigekartan med platsen för utredningen markerad.

Figur 2. Utsnitt ur GSD-Fastighetskartan med översikt över utredningsområdet samt närliggande fornlämningar markerade. Skala 1:20 000.

Sammanfattning

På uppdrag av bolaget Ellevio AB utförde Bohusläns museum en marinarkeologisk utredning inom vattenområdet Säby kile under maj–juni 2016. Utredningen föranleddes av en planerad sjöförläggning av en elkabel. Utredningsområdet uppgick till 15 000 kvadratmeter och sträckte sig mellan Hällene på Tjörnsidan och norra sidan av Säby ö. I nära anslutning till utredningsområdet ligger fornlämning RAÄ Stenkyrka 154:1, en trankokerilämning. Inom utredningområdet gjordes inga fynd av arkeologiskt intresse. Bohusläns museum har inga ytterligare åtgärdsförslag eller erinran mot det planerade arbetsföretaget.

Bakgrund

På uppdrag av bolaget Ellevio AB har Bohusläns museum utfört en marinarkeologisk utredning av ett vattenområde i Säby kile, Stenkyrka socken i Tjörns kommun. Det planerade arbetsföretaget bestod av en förläggning en elkabel mellan orten Hällene och Säby ö, en sträcka om cirka 300 meter. Utredningsområdet omfattade en 50 meter bred korridor. Den utredda ytan uppgick därmed sammantaget till cirka 15 000 kvadratmeter. Utredningen utfördes enligt beslut av Länsstyrelsen Västra Götaland (431-9324-2016).

Landskapsbild

Natur och topografi

Utredningsområdet ligger inom Säby kile, som i sin tur är en del av ett större inomskärs vattenområde centralt på Tjörns västkust (figur 2–3). Säby kile utgör den norra delen, medan Breviks kile utgör den södra hälften. De båda är åtskilda av Säby ö, en halvö som sträcker sig cirka 1,5 kilometer ut mot väst. Kustavsnittet är ett utpräglat sprickdalslandskap med extensiva hällmarksområden. Den begränsade jordbruksmarken ligger inkilad i trånga dalar och längs strandplatåer. Säby ö har en större sammanhållen ängs- och åkermark centralt på ön, medan övriga delar är typisk utmarksmiljö. Än idag syns ägostrukturerna från laga skiftet genom det rätvinkliga hägnadssystem som sträcker sig över åker, äng och hällmark. Idag ligger några enstaka bostadsfastigheter av fritidskaraktär på ön. Hällene är en mindre ort bestående av en handfull bostadshus och ett litet strandläge med ett par sjöbodar och två enkla bryggor. Strandlinjen består av hällmark och korta kilar med sand och stenmalar.

Fornlämningar

Säby ö rymmer flera registrerade lämningar, varav tre har statusen fornlämning: RAÄ Stenkyrka 178:1, 754:1 och 755: 1 (figur 2). De två senare är lämningar efter sillsalterier/trankokerier, medan den första är ett gravröse i krönläge. Därutöver finns åtta lämningar som räknas som övrig kulturhistorisk lämning. Dessa utgörs, med ett undantag, av husgrunder från historisk tid (RAÄ Stenkyrka 541:1, 541:2, 541:4, 542:1, 543:1, 543:2, 177:1). Den återstående är en båtlänning (RAÄ Stenkyrka 541:3).

I det omgivande landskapet kan man framför allt notera den stora mängden tomtningar väster om Säby ö. Halvarsholmen och Sunna holme rymmer förutom tomtningar även sillsalteri-/trankokeri-lämningar (RAÄ Klövedal 201:1, 229:1). Sammantaget kan sägas att det historiska landskapet är format av det småskaliga landbruket och betesdriften, men också med en mängd lämningar från framförallt det stora sillfisket under senare hälften av 1700-talet. Närmaste kända marina lämningar är en samling fartygslämningar i Toftösund, sydväst om utredningsområdet. Dessa lämningar är efter slopade fartyg från tidigt 1900-tal (Stenkyrka 761 m. fl.).

Historiskt källmaterial

Kart- och arkivstudien för utredningen inskränker sig till en översiktlig betraktelse av storskifteshandlingar över Säby ö från år 1788 (bilaga 1). De båda holmarna, som utgör själva Säby ö, var vid storskiftet uppdelat på fyra ägor, fördelade på åtta skiften. Därtill finns noggrant redovisat sju eller åtta mindre anläggningar för trankokning lokaliserade längs med holmarnas strandlinje. Dessa verk var förhållandevis små och bestod av mellan en och tre kittlar, som ägdes, och förmodligen drevs, av jordägarna själva. Trankokeriet nr 2 motsvarar fornlämningen RAÄ Stenkyrka 754:1, som ligger på öns norra sida, i nära anslutning till utredningsområdet (figur 5). Anläggningen ägdes av nämndemannen Petter Alexandersson från Säby. Man kan även notera att det fanns en yta (littera Y) inom den södra delen av den yttre holmen som upplåts som »gemensamt grumsuppläggningsställe«, det vill säga dit man uppenbarligen forslade och förvarade restprodukten, grumset, från kokningen (bilaga 1). Grumset användes som gödsel i lantbruket och var en eftertraktad produkt. Det har till och med hävdats att böndernas motivering till att engagera sig i trankokeriet var med anledning av grumset framför tranoljan (Larsson 2015:5).

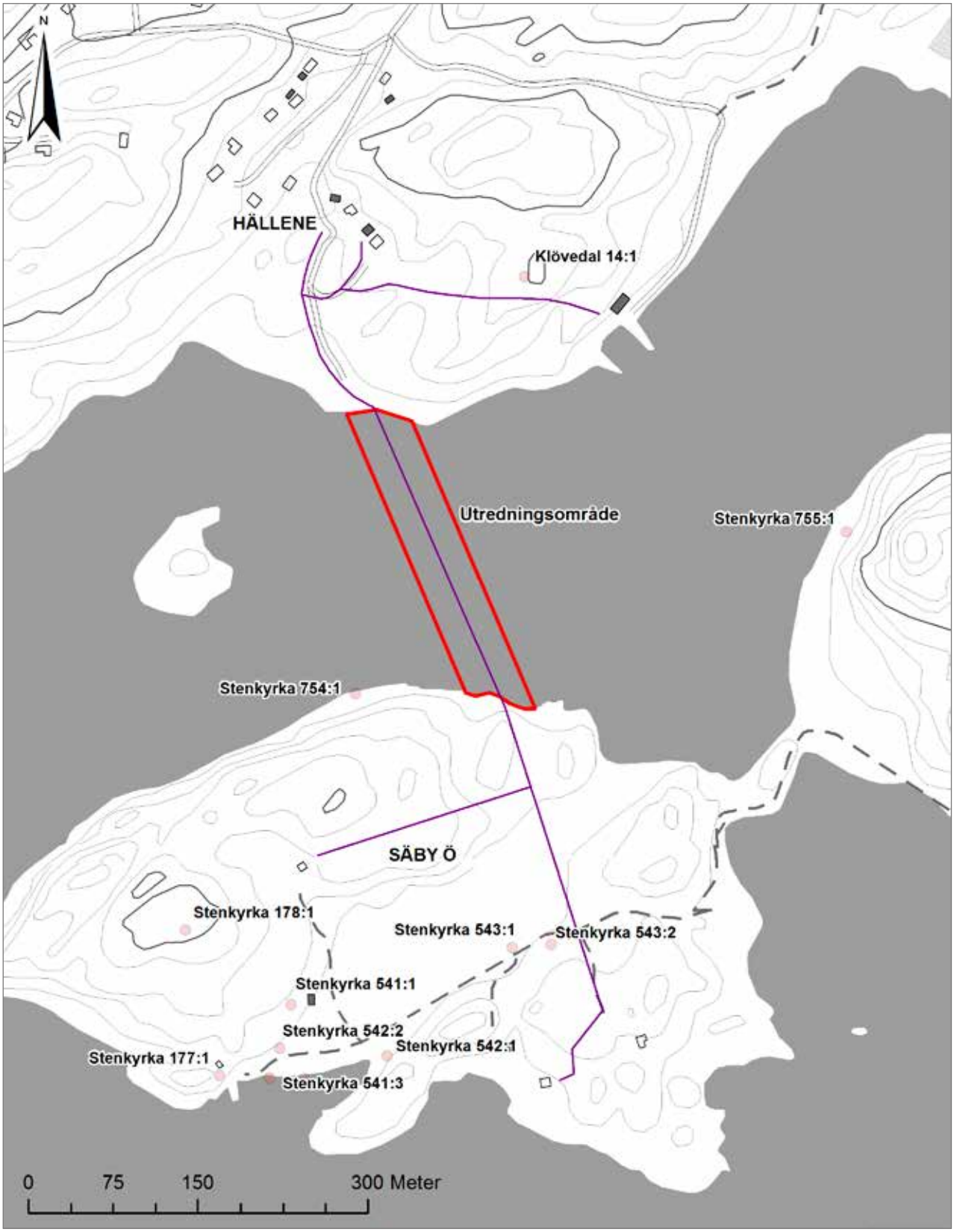

Figur 3. Karta över det aktuella utredningsområdet i Säby kile och närliggande fornlämningar.

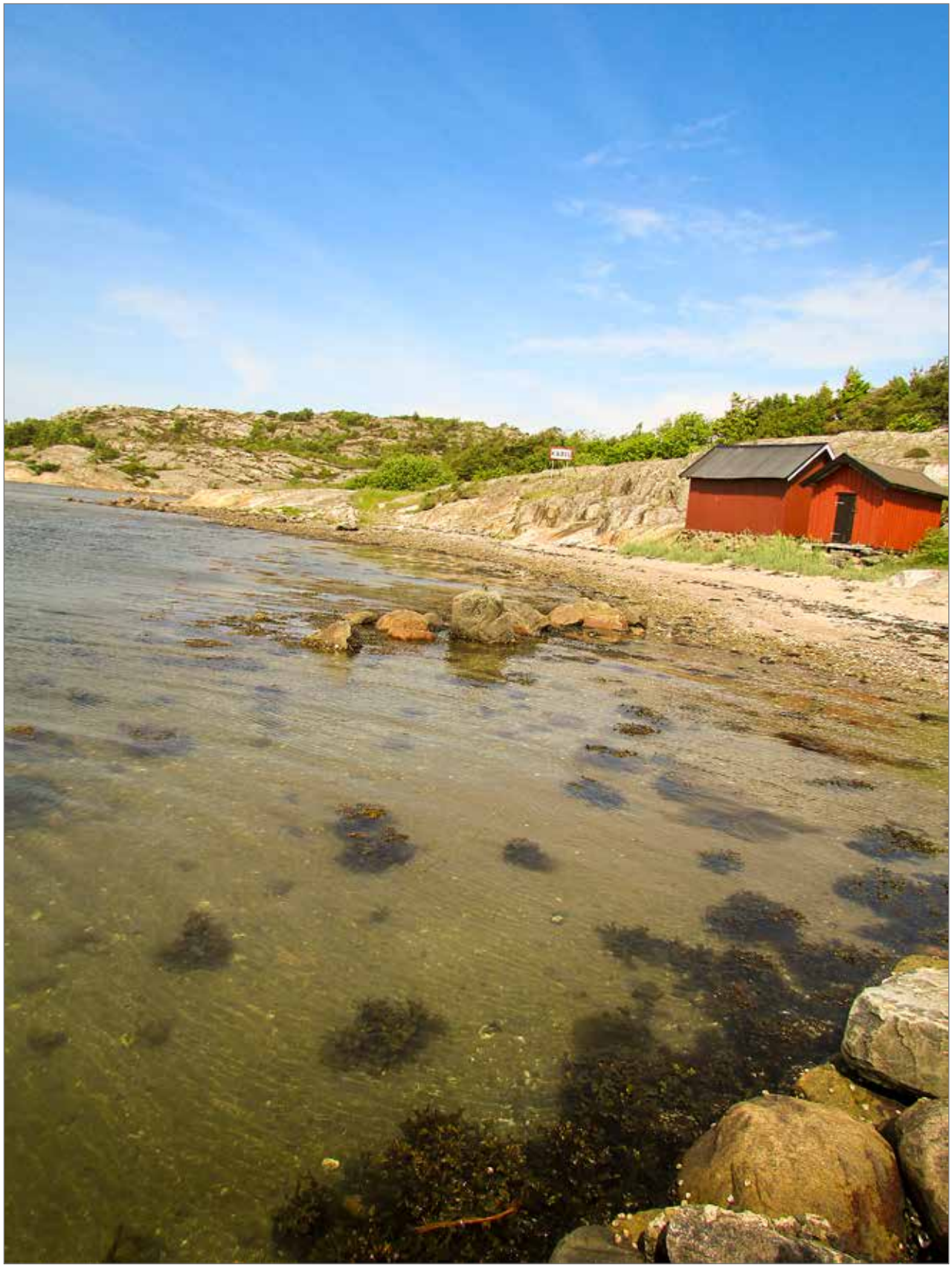

Figur 4. Landföringen vid Hällene. Vy mot nordväst. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 5. Utsnitt från storskifteskartan år 1788, med Petter Alexandersson trankokeri lokaliserat på norra sidan av Säby ö. Karta Lantmäteristyrelsens arkiv.

Metod

Utredningens fältdel genomfördes den 30 maj 2016. Merparten av utredningsområdet avsöktes med dykare, som bogserades upprepade gånger över ytan. De båda grunda landföringsytorna avsöktes av snorklande arkeologer. Dålig sikt i vattnet påverkade genomförandet menligt, men genom att överkompensera avsökningen så råder ingen risk att större anläggningar skall ha undgått upptäckt. All dykning planerades, riskbedömdes och genomfördes enligt AFS 2010:16 Dykeriarbete. Utredningens genomförande i fält dokumenterades genom fältanteckningar och stillbildsfoto.

Resultat

Utredningsområdet bestod till övervägande grad av mjuk siltbotten med inslag av mindre stenar. Flera 0,5 meter djupa fåror kunde iakttas centralt i området. Dessa var orienterade i öst-västlig riktning och har sannolikt skapats av våg- och strömrörelser vid hård pålandsvind. I fårorna fanns ansamlingar av skal och mindre stenar. Det maximala vattendjupet uppmättes till cirka tre meter.

De båda landföringsytorna bestod av samma typ av bottensubstrat. På Hällene-sidan bestod själva strandzonen av klappersten och några spridda större stenblock. På Säby ö-sidan övergick landföringen snart i en strandäng. Närmast kabelsträckningen fanns en brygglämning

Figur 6. Översiktbild på trankokerilämningen, med vy åt väst. Kittelfundamenten är lokaliserade i den bortre delen av strandplatån. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

Figur 7. Ett av de kvadratiska kittelfundamenten, med vy mot norr. Betongkonstruktionen som en av kollegorna sitter på är en yngre företeelse. Foto Thomas Bergstrand, Bohusläns museum.

som låg i förlängningen av en längre stenmur (skiftesgräns). Delar av båtlänningen var begjuten med betong. Inom båda strandzonerna påträffades ett mindre antal eroderade tegelfragment. Därutöver gjordes inga fynd av arkeologiskt intresse inom utredningsområdet.

Med anledning av att trankokerilämningen RAÄ Stenkyrka 754:1 låg i nära anslutning till utredningsområdet, utfördes en besiktning av lämningen. Den synliga delen av lämningen består av grunderna till två kittelfundament samt en kajskoning inom den västra delen av strandplatån (figur 6–7). De båda grunderna är kvadratiska och mäter cirka 4 × 4 meter. Avståndet dem emellan är 6–8 meter. På en mindre anslutande bergsplatå iakttogs även ett mindre stenfundament som mätte cirka 2 × 1,5 meter. Inga större synbara byggnadslämningar, såsom bryggfundament, kunde iakttas inom strandzonen.

Slutsatser samt åtgärdsförslag

Efter genomförd utredning kan Bohusläns museum konstatera att det inte finns några ovan bottnen synliga fornlämningar inom det aktuella utredningsområdet. Bohusläns museum har ingen erinran mot det planerade arbetsföretaget.

Referenser

Litteratur

Dykeriarbete. AFS 2010:16. Arbetsmiljöverket. Stockholm.

Larsson, A. 2015. *Grumsedammarna. Spåren efter en miljödebatt på 1700-talet*. Uppsats. Göteborgs universitet. Göteborg.

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Storskifteskarta för Säby ö 1788.: Stenkyrka 88.

Tekniska och administrativa uppgifter

Lst diarienummer:	431-9324-2016
Diarienummer:	16/0272
Projektnummer:	16025
Län:	Västra Götalands län
Kommun:	Tjörn
Socken:	Stenkyrka
Fastighet:	Vattenområde inom Säby kile
Ek. karta:	7A8j
Läge:	X 6435599, Y 296750
Koordinatsystem:	Sweref 99 TM
Uppdragsgivare:	Ellevio AB
Ansvarig institution:	Bohusläns museum
Projektledare:	Thomas Bergstrand
Fältpersonal:	Thomas Bergstrand, Matthew Gainsford, Staffan von Arbin
Fältarbetstid:	30 maj 2016
Arkeologtimmar i fält:	24
Utredd yta:	15 000 m^2
Arkiv:	Bohusläns museums arkiv
Fynd:	Inga fynd omhändertogs

Bilagor

Bilaga 1. Storskifteskarta för Säby ö 1788. Lantmäteristyrelsens arkiv: Stenkyrka 88.
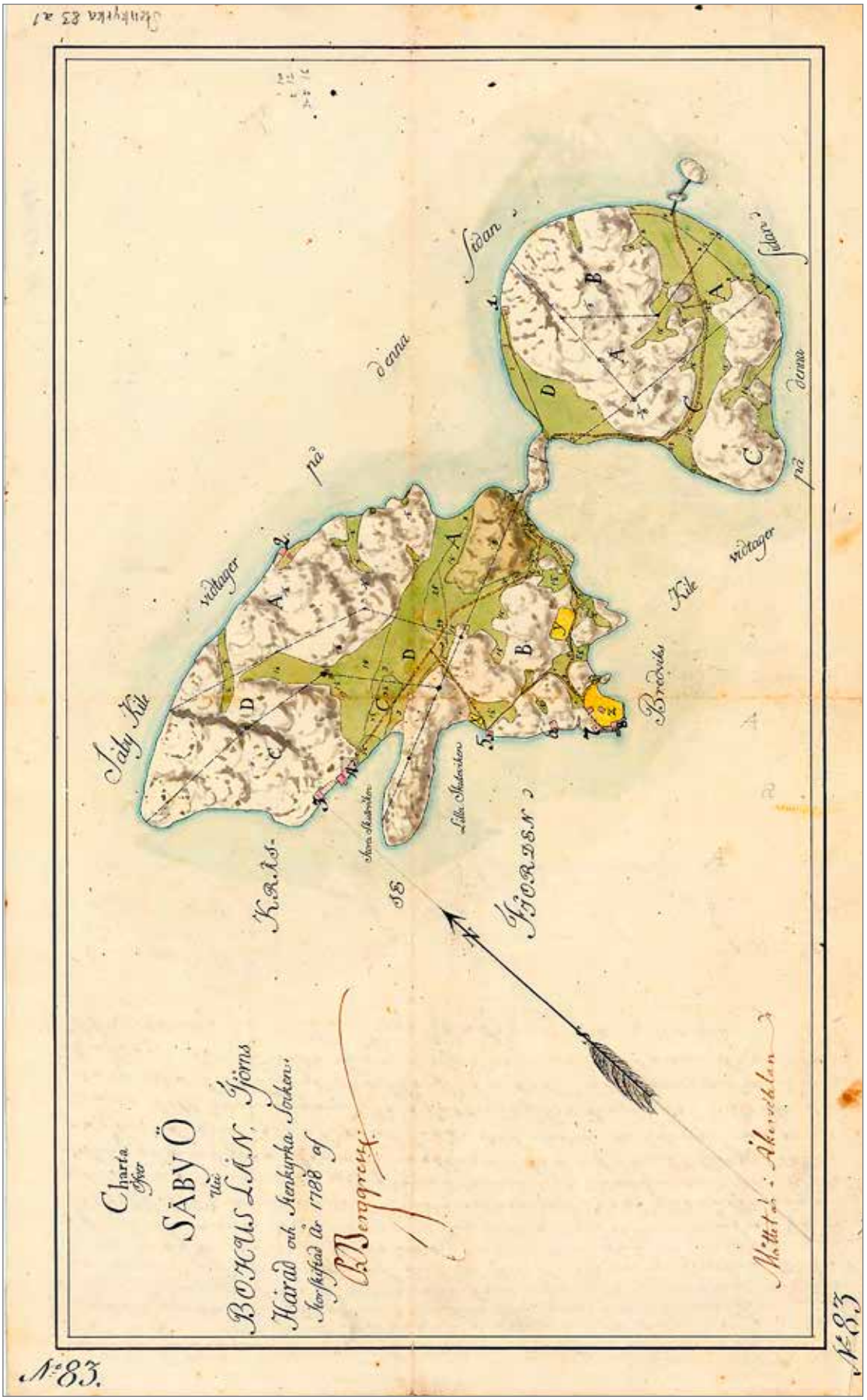
Bilaga 1. Storskifteskarta för Säby ö 1788. Lantmäteristyrelsens arkiv: Stenkyrka 88.